

REAKCIÓKINETIKA ÉS REAKCIÓMECHANIZMUSOK TANA

A reakciókinetika tárgyalásának szintjei:

- I. FORMÁLIS REAKCIÓKINETIKA
makroszkópikus szint – matematikai leírás
- II. REAKCIÓMECHANIZMUSOK TANA
molekuláris – értelmező szint (mechanizmusok)
- III. A REAKCIÓSEBESSÉG ELMÉLETEI
Arrhenius-, ütközési- és aktivált komplex elmélet

1

BEVEZETŐ – RENDSZEREZÉS

A reakciókinetika története:

- 1850 *Wilhelmy*: cukorinverzió vizsgálata
- 188X *van't Hoff*: sebességi egyenletek
- 189X *Berzelius*: katalízis
- 189X *Arrhenius*: a $k = f(T)$ kapcsolat egyenlete
- 1918 *McLewiss*: ütközési elmélet
- 193X *Eyring-Polányi*: aktivált komplex elmélete
- számos (tíznel több) Nobel-díj mutatja a reakciókinetika elméleti és gyakorlati jelentőségét.

2

I. (FORMÁLIS) REAKCIÓKINETIKA

- A reakciósebesség fogalma
- A sebességmérés kísérleti módszerei
  - a reakció iniciálása és követése
  - szakaszos és folyamatos követési eljárások
  - lassú és gyors reakciók vizsgálata
- A vizsgált rendszerek típusai, körülményei:
  - fázisok száma szerint: homogén (g, l, s) vagy heterogén (g/l, g/s, l/s, ...)
  - zárt és nyílt (lombik-, tank- és csőreaktor)
  - izoterm és adiabatikus körülmények (exoterm és endoterm sajátságok)
  - a homogenitás (keverés) kérdése, jelentősége

3

I. (FORMÁLIS) REAKCIÓKINETIKA

- Sebességi egyenlet, sebesség, rendűség, sebességi együttható (sebességi állandó) fogalma
  - A $v = f(c)$ kapcsolat, mért és számított $c = f(t)$ görbék
  - A sebességi egyenlet analitikus és numerikus integrálása
  - A felezési idő ($t_{1/2}$) fogalma
  - Egytagú sebességi egyenletek és kezelésük:
    - első-, másod- és harmadrendű példák
  - Többtagú sebesség egyenletek:
    - megfordítható, párhuzamos- és sorozatreakciók
  - A *gyors előegyensúlyi* és a *steady state* közelítés, a sebesség-meghatározó lépés fogalma

4

I. (FORMÁLIS) REAKCIÓKINETIKA

- A reakciósebesség vizsgálata előtt tisztázandó:
  - a reakció sztöchiometriai egyenlete,
  - mi a reaktáns (A, B, ...), mi a termék (P, ...),
  - van-e köztitermék (I) – [vs. aktivált komplex].
- A formális reakciókinetikai vizsgálatok után, a sztöchiometriai és a sebességi egyenlet alapján állapítjuk meg a reakció mechanizmusát.

5

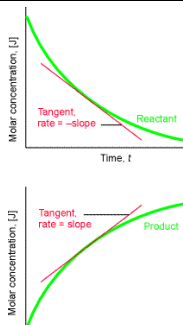
A reakciósebesség fogalma

- Anyagmennyiség-változás/idő (nyílt rendszer)
  - $v_n = dn/dt$ v_n mértékegysége: mol s⁻¹
- Koncentrációváltozás/idő (zárt rendszer, $V = \text{állandó}$)
  - $v_c = dc/dt$ v_c mértékegysége: mol dm⁻³ s⁻¹
  - Általában: $v = \frac{1}{\nu_j} \cdot \frac{d[J]}{dt}$, ahol ν_j : a J anyag (előjeles) sztöchiometriai száma
  - Konkrétan egy A + 2B → P reakcióra: $v = -\frac{d[A]}{dt} = -\frac{1}{2} \cdot \frac{d[B]}{dt} = \frac{d[P]}{dt}$
  - Egyszerűbben: $v = d\zeta/dt$, ahol ζ a makroszkópikus reakciókoordináta: $0 < \zeta < 1$

6

A reakciósebesség értelmezése – grafikus megjelenítéssel

- Sebességi egyenlet:
 $v = dc/dt = k[A]^a[B]^b[C]^c \dots$
  - reaktánsra: dc/dt negatív
  - termékre: dc/dt pozitív
- A $c - t$ (azaz $c = f(t)$) kísérleti görbék meredekségéből (azaz érintőjéből) így határozzuk meg a sebességet egy adott t időpontban – (pl. t_0 -nál) vagy egy adott c koncentrációnál.

Kísérleti módszerek

A sebességmérés kísérleti módszerei

- kettős feladat: a reakció iniciálása és követése
  - Iniciálás:**
    - oldatok összeöntése, keverése (s)
    - gyors keverési eljárások (ms)
    - gyors kibillentés egyensúlyból (μ s, ns): relaxáció,
    - fotolízis
    - dinamikus NMR (cserefolyamatoknál)

8

Kísérleti módszerek

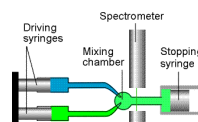
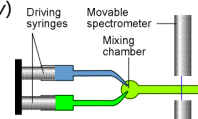
A sebességmérés kísérleti módszerei

- kettős feladat: a reakció iniciálása és követése
  - Követés: Szakaszos követési módszerek:**
    - mintavétel, majd analízis (pl. titrálás)
    - koncentráció vs. idő pontokat kapunk
    - anyag- és időigényes módszer
  - Folyamatos követés:**
    - koncentrációval arányos jel rögzítése
    - fontos, hogy a mérés ne zavarja meg a reakciót!
    - mért jel típusa:
      - burkoló (bruttó) adatok: p , V , T , pH, ...
      - egy reaktánsra szelektív adatok: A_{λ} , ϵ_{opt} , optikai forgatás, NMR, ESR ...⁹

Kísérleti módszerek

Speciális technikák gyors reakciók vizsgálatára:

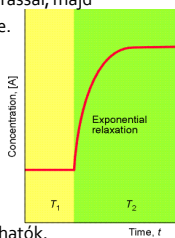
- folyamatos áramlás (continuous flow)**
  - Működése:
  - Eredménye: koncentráció vs. idő görbe
  - Előnye:** ms keverési idő,
  - Hátránya:** nagy anyagigény.
- megállított áramlás (stopped flow)**
  - Működése:
  - Eredmény: koncentráció vs. idő görbe
  - Előnye:** ms keverési idő, kis anyagigény, sok ismétlés lehetősége.

10

Kísérleti módszerek

- Relaxációs módszerek:** pl. hőmérsékletugrás (T -jump)
  - egyensúlyi rendszer gyors kibillentése T -ugrással, majd az új T -en az egyensúly elérésének követése.
  - M. Eigen: Nobel-díj (1967)
  - A T -jump működése:
    - iniciálás: kondenzátor kisütés
    - követés: spektrofotometria
  - Eredménye: koncentráció vs. idő görbe
  - Előnye:** μ s – ns iniciálási idő, sok gyors ismétlés.
  - Hátránya:** csak egyensúlyi reakciók vizsgálhatók.
- Van még: p -jump, E -jump is.

11

Kísérleti módszerek

- villanófényfotolízis (flash photolysis)**
    - Norrish és Porter (Nobel-díj, 1967)
    - fény által gerjesztett reaktánsok gyors reakciói
    - ns – s nagyságrendben
  - dinamikus NMR-módszerek:**
    - egyensúlyi rendszerekben végbemenő gyors cserefolyamatok tanulmányozása,
    - pl. protoncsere, ligandumcsere, ...
  - keresztvező molekulaszugarak** (gáz-halmazállapotban):
    - elemi reakciók vizsgálhatóak
- Ma már a leggyorsabb kémiai reakció is mérhető!
Időtartomány: 10^{19} év – napok – percek – fs (10^{-15} s)

12

Sebességi egyenlet

- $v = dc/dt = k[A]^\alpha[B]^\beta[C]^\gamma \dots$
  - v: reakciósebesség
  - k: sebességi együttható (sebességi állandó?)
  - α, β, γ : részrendűség; $\alpha + \beta + \gamma$: bruttó rendűség
- A sebességi egyenlet: $v - c$ (azaz $v = f(c)$) kapcsolat, differenciálegyenlet
- A mérési eredmény: $c - t$ görbék (adatpárok)
- A kapcsolat megteremtése: a differenciálegyenletet integráljuk (analitikusan vagy numerikusan)
- Az integrált formák és a mért adatok összehasonlítása alapján döntünk a reakciórendekről, majd kiszámoljuk a k érték(ek)et.

13

Elsőrendű formálkinetika

- Sztöchiometria: $A \rightarrow P$ (a vissza-reakció elhanyagolható)

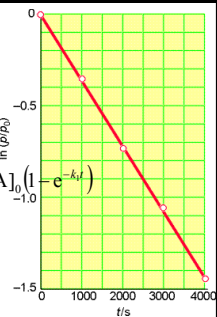
- Sebességi egyenlet: $-\frac{d[A]}{dt} = k_1[A]$

vagy: $\frac{d[P]}{dt} = k_1[A]$

- Integrált alak: $[A] = [A]_0 e^{-k_1 t}$; $[P] = [A]_0 (1 - e^{-k_1 t})$

vagy: $\ln \frac{[A]}{[A]_0} = -k_1 t$

- Felezési idő: $t_{1/2} = \ln 2 / k_1$
  - elsőrendű reakcióknál a felezési idő független a kezdeti koncentrációtól.

14

Másodrendű formálkinetika I.

- Sztöchiometria: $2A \rightarrow P$ (a vissza-reakció elhanyagolható)

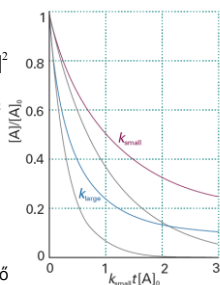
- Sebességi egyenlet: $-\frac{d[A]}{dt} = k_2[A]^2$

vagy: $\frac{d[P]}{dt} = k_2[A]^2$

- Integrált alak: $\frac{1}{[A]} - \frac{1}{[A]_0} = 2k_2 t$

vagy: $[A] = \frac{[A]_0}{1 + 2k_2 t [A]_0}$

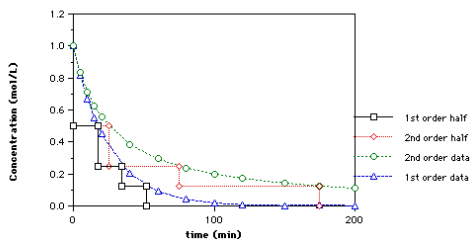
- Felezési idő: $t_{1/2} = 1 / (2k_2[A]_0)$
  - másodrendű reakcióknál a felezési idő függ a kezdeti koncentrációtól.

15

Másodrendű formálkinetika I.

Concentration vs time data for first and second order reactions

16

Másodrendű formálkinetika II.

- Sztöchiometria: $A + B \rightarrow P$ (a vissza-reakció elhanyagolható)

- Sebességi egyenlet: $-\frac{d[A]}{dt} = k_2[A][B]$

vagy: $\frac{d[P]}{dt} = k_2[A][B]$

- Integrált alak: $\frac{1}{[B]_0 - [A]_0} \ln \left(\frac{[B]/[B]_0}{[A]/[A]_0} \right) = k_2 t$

gyakran az x átalakult mennyiséggel számolnak:

$$x = [A]_0 - [A] = [B]_0 - [B] \rightarrow \frac{1}{[B]_0 - [A]_0} \ln \left(\frac{([B]_0 - x)/[B]_0}{([A]_0 - x)/[A]_0} \right) = k_2 t$$

17

Egyéb formálkinetika

Nulladrendű formálkinetika

- Sztöchiometria: $A \rightarrow P$ (a vissza-reakció elhanyagolható)

- Sebességi egyenlet: $-d[A]/dt = k_0$ vagy $d[P]/dt = k_0$

- Integrált alak: $[A] = [A]_0 - k_0 t$

- a sebesség nem függ a reaktáns koncentrációjától (pl. felületi reakciók)

Harmadrendű formálkinetika

- Sztöchiometria: $3A \rightarrow P$ vagy $A + 2B \rightarrow P$ vagy $A + B + C \rightarrow P$

- Sebességi egyenlet: értelemszerűen felírható

- Integrált alak: értelemszerűen felírható (bár nem túl egyszerű). Itt is érdemes bevezetni az x átalakult mennyiséget.

18

Többtagú sebességi egyenletek: sorozatos (konzekutív) reakciók

- Sztöchiometria: $A \xrightarrow{k_a} B \xrightarrow{k_b} P$
- Klasszikus példák: a radioaktív bomlásorok, pl:
 $^{239}\text{U} \xrightarrow{23,5 \text{ perc}} ^{239}\text{Np} \xrightarrow{2,35 \text{ nap}} ^{239}\text{Pu}$
- A sebességi egyenlet komponensenként felírható:

$$-\frac{d[A]}{dt} = k_a[A]$$

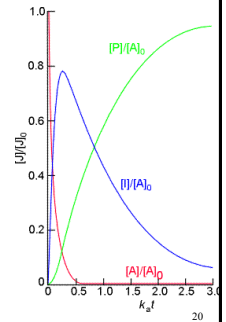
$$\frac{d[B]}{dt} = k_a[A] - k_b[B]$$

$$\frac{d[P]}{dt} = k_b[B]$$

19

Többtagú sebességi egyenletek: sorozatos (konzekutív) reakciók

- Integrált alakok:
  - reaktáns:** exponenciálisan csökken, $[A] = [A]_0 e^{-k_a t}$
  - köztermék:** maximumgörbe,
 $[B] = \frac{k_a}{k_b - k_a} (e^{-k_a t} - e^{-k_b t}) [A]_0$
  - végtermék:** S alakú görbe (vagy indukciós periódus),
 $[P] = \left\{ 1 + \frac{k_a e^{-k_b t} - k_b e^{-k_a t}}{k_b - k_a} \right\} [A]_0$

Többtagú sebességi egyenletek: párhuzamos reakciók

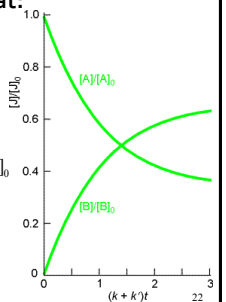
- egyszerű rendszer (kezelése szinte magától adódik)
- Sztöchiometria:
  - $A \xrightarrow{k_1} P_1$ $d[P_1]/dt = k_1[A]$ $[P_1] = \frac{k_1}{k_1 + k_2 + \dots + k_i} [A]_0 (1 - e^{-(k_1 + k_2 + \dots + k_i)t})$
  - $A \xrightarrow{k_2} P_2$ $d[P_2]/dt = k_2[A]$ $[P_2] = \frac{k_2}{k_1 + k_2 + \dots + k_i} [A]_0 (1 - e^{-(k_1 + k_2 + \dots + k_i)t})$
- $A \xrightarrow{k_i} P_i$ $d[P_i]/dt = k_i[A]$
 $d[A]/dt = -(k_1 + k_2 + \dots + k_i)[A]$ $[A] = [A]_0 e^{-(k_1 + k_2 + \dots + k_i)t}$
- Integrálva exponenciális (elsőrendű) formulákat kapunk.

21

Többtagú sebességi egyenletek: megfordítható reakciók

Oda-vissza elsőrendű folyamat:

- Sztöchiometria: $A \rightleftharpoons B$
- Sebességi egyenlet:
 $d[A]/dt = -k_1[A] + k_{-1}[B]$
- Integrálva: $[A] = \frac{k_{-1} + k_1 e^{-(k_1 + k_{-1})t}}{k_1 + k_{-1}} [A]_0$
- Ezek a koncentráció – idő görbék is exponenciálisak.

Többtagú sebességi egyenletek: megfordítható reakciók

- Oda-vissza másodrendű folyamat:
- Sztöchiometria: $A + B \rightleftharpoons C + D$
- Sebességi egyenlet:
 $d[A]/dt = -k_2[A][B] + k_{-2}[C][D]$
- Integrálva: ...
- Fontos tanulság: **egyensúlyban** $d[A]/dt = 0$, azaz az $\rightleftharpoons$ sebességek azonosak: $k_2[A][B] = k_{-2}[C][D]$.
 Ebből: $\frac{k_2}{k_{-2}} = \frac{[C][D]}{[A][B]} = K_2$

23

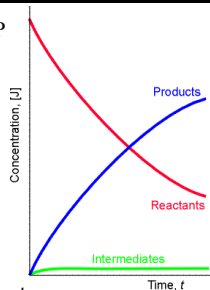
Többtagú sebességi egyenletek: összetett rendszerek

- analitikusan ritkán integrálhatók,
- ma numerikus integrálással megoldhatók.
- Van két egyszerűsítő, jó **közelítő módszer**:
  - a *steady state* állapot feltételezése,
  - a *gyors előegyensúlyos* kezelés.
- Mindkettő összetett kinetikai differenciálegyenlet-rendszerek megoldását teszi lehetővé.
- Nem egzakt módszerek, de gyakorlatilag „tökéletes” közelítések és nagyban segítik a rendszerek áttekintését, megértését.
- A két közelítés jóságát, alkalmazhatóságát a számított és mért eredmények egyezése dönti el.

24

Steady state közelítés (Bodenstein-elv):

- Sztöchiometria: $A \xrightarrow{k_1} B \xrightarrow{k_2} P$
- Ha B nagyon reaktív, gyorsan elreagál, ezért $[B]$ mindig nagyon kicsiny, azaz $d[B]/dt \sim 0$.
- Itt a sebesség-meghatározó lépés: $A \rightarrow B$
- Differenciálegyenleteket egyszerűsítünk algebrai egyenletté!
  - *Példák: a reakciómechanizmusok tárgyalása során.*

25

Gyors előegyensúlyi közelítés:

- Sztöchiometria: $A + B \rightarrow P$, de megjelenik I köztitermék.
- ekkor: $A + B \rightleftharpoons I \rightarrow P$ összevont formát írunk, ha az első egyensúly sokkal gyorsabb, mint az $I \rightarrow P$
- A sebességmeghatározó lépés: $I \rightarrow P$
- $[I]$ kifejezhető az „előegyensúly”-ból:

$$K_1 = \frac{k_1}{k_{-1}} = \frac{[I]}{[A][B]} \text{ azaz } [I] = K_1[A][B]$$
- mivel $d[P]/dt = k_2[I]$, az $[I]$ behelyettesítésével:

$$\frac{d[P]}{dt} = k_{\text{exp}}[A][B], \text{ ahol } k_{\text{exp}} = k_2 K_1 = \frac{k_1 k_2}{k_{-1}}$$

26

A sebességi egyenlet meghatározásának lépései:

- Sebességi egyenlet: $v = dc/dt = k[A]^\alpha[B]^\beta[C]^\gamma$
 Az egyes részrendek ($\alpha, \beta, \gamma, \dots$) meghatározása
- Lehetséges a részrendek összeadásával a **bruttó rend** megadása.
  - A k sebességi együttható (ki)számítása

27

A sebességi egyenlet meghatározásának lépései:

- Sebességi egyenlet: $v = dc/dt = k[A]^\alpha[B]^\beta[C]^\gamma$
- **Az egyes részrendek ($\alpha, \beta, \gamma, \dots$) meghatározása**
  - A. „próbálgatás” egyedi $c - t$ görbékkel. Ábrázoljuk a mért $c - t$ pontpárokat:
    - ha 1. rend: $\ln c - t$ (fél-logaritmikus formula)
    - ha 2. rend: $1/c - t$ (reciprok formula) szerint egyenest kapunk.
    - Az egyszerű 1. illetve 2. rend gyakori eset, de közel sem általános, ezért „biztos” módszer szükséges.

28

A sebességi egyenlet meghatározásának lépései:

- Sebességi egyenlet: $v = dc/dt = k[A]^\alpha[B]^\beta[C]^\gamma$
- **Az egyes részrendek ($\alpha, \beta, \gamma, \dots$) meghatározása**
  - B. **van't Hoff módszere (kezdeti sebességek módszere):**
    - A sebességi egyenlet kezdeti értékekkel és logaritmálással: $\lg v_0 = \lg k + \alpha \lg [A]_0 + \beta \lg [B]_0 + \gamma \lg [C]_0$
    - Vegyük $[B]_0 - t$ és $[C]_0 - t$ nagy feleslegben: ekkor $[B] = [C] = \text{konstans}$ (pseudeo-nulladrend).
    - Különböző $[A]_0$ értékeknél mérjük a v_0 értékeket, majd ábrázoljuk a $\lg v_0 - \lg [A]_0$ párokat.
    - Az egyenes meredeksége az A reaktáns α részrendje.

29

A sebességi egyenlet meghatározásának lépései:

- Sebességi egyenlet: $v = dc/dt = k[A]^\alpha[B]^\beta[C]^\gamma$
- **Az egyes részrendek ($\alpha, \beta, \gamma, \dots$) meghatározása**
  - A részrendek lehetnek:
    - kis pozitív egész számok (1, 2, 3)
    - nem igényelnek magyarázatot, ez a természetes
    - kis negatív egész számok (-1, -2, -3)
    - pl. gyors előegyensúlyos mechanizmus magyarázza
    - kis pozitív/negatív törtszámok (1/2, 3/2)
    - (pl. különböző rendű párhuzamos utak)
    - pl. dimer-bomlásos előegyensúly
    - pl. láncreakciók
    - vagy 0 (ez látszik, ilyenkor nem is kell ábrázolás)
    - pl. egyes előegyensúlyos esetekben (aceton jódozása)
    - pl. egyes felületi reakciókban, gyógyszerfelszívódásnál

30

A sebességi egyenlet meghatározásának lépései:

Sebességi egyenlet: $v = dc/dt = k[A]^\alpha[B]^\beta[C]^\gamma$

Az egyes részrendek ($\alpha, \beta, \gamma, \dots$) meghatározása

A k sebességi együttható (ki)számítása

- A mért v sebességi értékekből ($\text{mol dm}^{-3} \text{s}^{-1}$) és a sebességi egyenlet alakjából a k érték(ek) numerikusan kiszámíthatók.
- k dimenziója: $[k_1] = \text{s}^{-1}$, $[k_2] = \text{mol}^{-1} \text{dm}^3 \text{s}^{-1}$ stb.
- A K egyensúlyi állandó az oda és vissza út k_+ és k_- sebességi együtthatóinak hányadosaként adódik – numerikus értékben és dimenzionálisan is:

$$K = k_+/k_-$$

- Célszerű ezt más, független egyensúlyi mérésekből származó K értékekkel összevetni.

31

REAKCIÓKINETIKA ÉS REAKCIÓMECHANIZMUSOKTANA

A reakciókinetika tárgyalásának szintjei:

- FORMÁLIS REAKCIÓKINETIKA
makroszkópikus szint – matematikai leírás
- REAKCIÓMECHANIZMUSOKTANA
molekuláris – értelmező szint (mechanizmusok)
- A REAKCIÓSEBESSÉG ELMÉLETEI
Arrhenius-, ütközési- és aktivált komplex elmélet

32

II. REAKCIÓMECHANIZMUSOK

- kinetika** – **mechanizmus** viszonya:
- kísérleti tény – valószínű feltételezés
- egy van – több feltételezés lehet
- „mesterség” – „művészet”
- A **mechanizmus** és funkciója: azon elemi reakciók összessége, amelyek magyarázzák
  - a reakció bruttó sztöchiometriáját (ha vannak, a mért köztitermékeket) és
  - a kinetikai tapasztalatokat (a sebességi egyenletet).
- sebességi egyenlet $\leftrightarrow$ mechanizmus

33

Az elemi reakció fogalma, sajátosságai:

- Elemi reakció (elemi lépés):** kevés reaktáns átalakulása kor max. 1–2 kötés hasad, max. 1–2 képződik egy aktivált komplexen keresztül. Az elemi reakció megfordítható!
- Az elemi reakciók típusai és sebességi egyenletük:
  - unimolekuláris
 $A \rightarrow \text{termék(ek)}$
  - bimolekuláris (leggyakoribb)
 $A + B \rightarrow \text{termék(ek)}$ vagy $2A \rightarrow \text{termék(ek)}$
  - termolekuláris (van? - nincs?)
 $A + B + C$ vagy $A + 2B$ vagy $3A \rightarrow \text{termék(ek)}$.
- Itt a **rendűség** és a **molekularitás** azonos!

34

A kinetikai tömeghatás törvénye:

- Az elemi reakciók sztöchiometriai egyenletéből következik a reakciósebességi egyenletük. Pl.:
  - $A \rightarrow \text{termék(ek)}$ $-d[A]/dt = k_1[A]$
  - $A \rightleftharpoons B$ $-d[A]/dt = k_1[A] - k_{-1}[B]$
  - $A + B \rightarrow \text{termék(ek)}$ $-d[A]/dt = k_2[A][B]$
  - $2A \rightarrow \text{termék(ek)}$ $-d[A]/dt = k_2[A]^2$
  - $A + B + C \rightarrow \text{termék(ek)}$ $-d[A]/dt = k_3[A][B][C]$
  - $A + 2B \rightarrow \text{termék(ek)}$ $-d[A]/dt = k_3[A][B]^2$
- Az elemi reakció mindig reverzibilis, csak a vissza irányú lépés hatása gyakran elhanyagolható.

35

Unimolekuláris reakciók:

- Egyetlen reaktáns van, ez alakul át termék(ek)é, pl. bomlás, izomerizáció, inverzió stb.
(ciklopropán $\rightarrow$ propén, $\text{N}_2\text{O}_5 \rightarrow \text{N}_2\text{O}_3 + \text{O}_2 \dots$)
- Sztöchiometria:** $A \rightarrow P$
- Sebességi egyenlet:** $d[P]/dt = k_{\text{exp}}[A]$
  - k_{exp} : kísérletileg meghatározott (*exp.* = *experimental*) sebességi együttható
- Mechanizmus:** bimolekulás ütközéseket kell feltételezni. De hogyan vezet ez első rendhez?

36

Unimolekuláris reakciók:

Lindemann–Hinshelwood-mechanizmus:

▪ A mechanizusból vissza kell jutnunk a P termék keletkezésének kísérleti sebességi egyenletéhez.

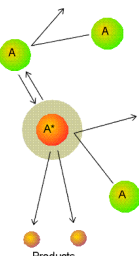
▪ A termékképződés sebessége a mechanizmus alapján: $d[P]/dt = k_2[A^*]$

▪ $[A^*]$ nem mérhető, viszont a mechanizusból származtatható:

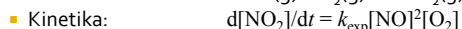
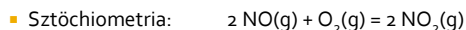
$$d[A^*]/dt = k_1[A]^2 - k_{-1}[A^*][A] - k_2[A^*]$$

$$\frac{d[P]}{dt} = \frac{k_1 k_2 [A]^2}{k_2 + k_{-1}[A]}$$

▪ Most alkalmazzuk a **steady state elvet**: $[A^*]$

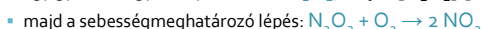
Termolekuláris (harmadrendű) reakciók:

▪ Mechanizmus:

a) **Hármas ütközés.** Lehet-e? Ha nem:

b) **Két bimolekuláris lépés:**

▪ A termékképződés sebessége: $\frac{1}{2} d[\text{NO}_2]/dt = k_2[\text{N}_2\text{O}_2][\text{O}_2]$.
 $[\text{N}_2\text{O}_2]$ -t az egyensúlyból kifejezve, majd átvezetve az előzőbe:
 $d[\text{NO}_2]/dt = 2 k_2 K_1 [\text{NO}]^2 [\text{O}_2]$.

▪ A $k_{\text{exp}} = 2k_2K_1$ szorzat kinetikai úton nem bontható!

▪ A K_1 csak külön egyensúlyi mérésekből nyerhető.

38

Termolekuláris (harmadrendű) reakciók:

▪ **Figyelem! Lehet még további, azonos értékű mechanizmust is felírni ugyanazon tapasztalatok magyarázatára:**

▪ Az értelemszerű lépések után az eredmény:

$$\frac{1}{2} d[\text{NO}_2]/dt = k_2 [\text{NO} \cdot \text{O}_2][\text{NO}]$$

▪ Az $[\text{NO} \cdot \text{O}_2]$ az egyensúlyból most is kifejezhető:

$$\frac{1}{2} d[\text{NO}_2]/dt = k_2 K^* [\text{NO}]^2 [\text{O}_2].$$

Ez (is) megegyezik a tapasztalati sebességi egyenlettel.

▪ Kinetikai alapon nem lehet b) és c) között dönteni.

▪ Perdöntő, ha valamelyik köztiterméket – N_2O_2 -t vagy $\text{NO} \cdot \text{O}_2$ -t – ki lehet mutatni (pl. spektrofotometrián).

39

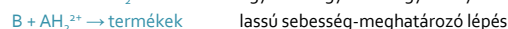
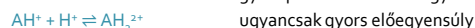
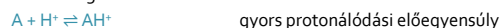
A magasabb részrendek értelmezése:

▪ Gyakori eset a H^+ -re másod- (sőt harmad)rend, pl.

$$v = k_{\text{exp}}[A][B][\text{H}^+]^2 \quad \text{A: } \text{BrO}_3^-; \text{B: } \text{I}^-$$

a) A négyes ütközés teljesen kizárt.

b) A lehetséges mechanizmus:

▪ $[\text{AH}_2^{2+}]$ a két gyors előegyensúlyból kifejezhető:

$$v = k_3 K_1 K_2 [A][B][\text{H}^+]^2$$

▪ A $k_{\text{exp}} = k_3 K_1 K_2$ szorzat kinetikai úton nem bontható fel.

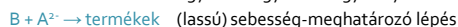
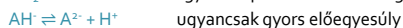
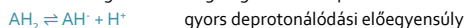
40

Negatív részrend és egyik értelmezése:

▪ Előfordul (a H^+ -re) $\ominus$ -másod (harmad)rend, pl.

$$v = k^*_{\text{exp}} [\text{AH}_2][\text{B}][\text{H}^+]^{-2} \quad \text{AH}_2: \text{oxálsav}$$

a) A lehetséges mechanizmus: most a kétszer deprotonált reaktáns reagál a sebességmeghatározó lépésben.

▪ $[\text{A}^{2-}]$ a két gyors előegyensúlyból kifejezhető:

$$v = k^*_{\text{exp}} K_1 K_2 [A][B][\text{H}^+]^{-2}$$

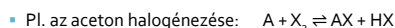
▪ A $k^*_{\text{exp}} = k^*_{\text{exp}} K_1 K_2$ szorzat kinetikai úton ugyancsak nem bontható fel.

41

Nulla részrend és egyik értelmezése:

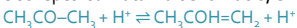
▪ Valamely reaktáns nem szerepel a sebességi egyenletben.

▪ Értelmezés: ez a reaktáns csak a sebességmeghatározó lépés után lép – és viszonylag gyors – reakcióba valamely köztitermékkel.

a) **Mechanizmus:**

▪ első lépés: savkatalizált enolizáció; ez lassú:

▪ második lépés: az enol alak halogénezése; ez gyors:

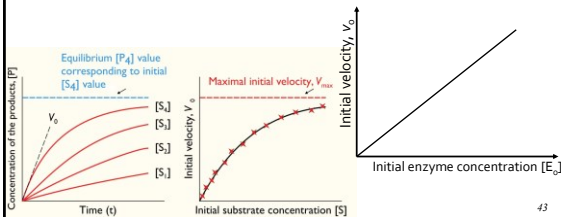

▪ Tanulság: a kinetikai adatok a sebesség-meghatározó lépés utánról kevés információt adnak.

42

Az enzimkatalízis kinetikája és a Michaelis–Menten-mechanizmus:

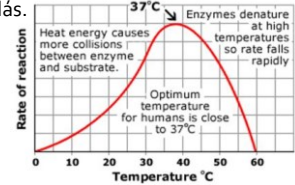
- Enzimek: hatékony, specifikus biokatalizátorok
- Sztöchiometria:** $S \xrightarrow{E} P$
- Kinetika:** kezdeti sebességeket mérnek (mert...):

43

Az enzimkatalízis kinetikája és a Michaelis–Menten-mechanizmus:

- Még két kinetikai tapasztalat:
  - A T-függés maximumot mutat. Oka: **Arrhenius-hatás** és denaturálódás.

- A pH-függés is gyakran maximumot mutat. Oka: az aminosavak amfoter jellege

44

Az enzimkatalízis kinetikája és a Michaelis–Menten-mechanizmus:

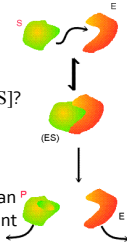
- A v -[S] görbék formális leírása: $v = \frac{a}{\frac{b}{[S]} + 1}$ vagy $v = \frac{a[S]}{b + [S]}$
- Az a és b kémiai tartalmat kapnak:
  - a : ahogy [S] nő, v telítésbe fut, azaz [S] további növelése nem eredményez nagyobb termékképződési sebességet. Ekkor $[S] \gg b$, azaz $a = v_{\max}$.
  - b : amikor $b = [S]$, akkor $v = v_{\max}/2$, s az ehhez szükséges $[S]_{1/2} = b$.
  - Leonor Michaelis és Maud Leonora Menten (1912).

45

Az enzimkatalízis kinetikája és a Michaelis–Menten-mechanizmus:

- A kinetikai tapasztalatokat értelmezi a Michaelis–Menten-mechanizmus:
  - $E + S \rightleftharpoons ES$ k_1 ill. k_{-1}
  - $ES \rightarrow P + E$ k_2 , sebességmeghatározó lépés
  - Termékképződés: $d[P]/dt = k_2[ES]$. De mennyi [ES]?
  - Mindkét közelítés – az előegyensúlyi, ill. a steady state is – alkalmazható a levezetésben.
  - Fontos: a bevitt teljes enzim $[E]_0$ egyrészt szabad enzimeként [E], másrészt kötött enzimeként [ES] van jelen, azaz $[E]_0 = [E] + [ES]$, amit anyagmérlegként mindig figyelembe kell venni.

46

Az enzimkatalízis kinetikája és a Michaelis–Menten-mechanizmus:

a) steady state közelítés:

- A kapott egyenlet egyezik a tapasztalattal.
  - Nagy [S] esetén $[S] \gg K_M$ és ebből adódóan $v_{\max} = k_2 \cdot [E]_0$
  - továbbá: $v = \frac{[S] \cdot v_{\max}}{K_M + [S]}$

47

Az enzimkatalízis kinetikája és a Michaelis–Menten-mechanizmus:

b) gyors előegyensúly feltételezése:

- $K_1 = \frac{[ES]}{[E][S]}$
- Ebből: $[ES] = \frac{k_1[E]_0[S]}{k_{-1} + k_1[S]}$
- $v = \frac{d[P]}{dt} = k_2 \cdot [ES] = \frac{k_2 \cdot [S] \cdot [E]_0}{K_1 + [S]}$
- K_1 az ún. kinetikus állandó: $K_1 = \frac{k_{-1}}{k_1}$
- A kapott egyenlet itt is egyezik a tapasztalattal.
  - Nagy [S] esetén $[S] \gg K_1$, és ebből adódóan $v_{\max} = k_2 \cdot [E]_0$
  - továbbá: $v = \frac{[S] \cdot v_{\max}}{K_1 + [S]}$

48

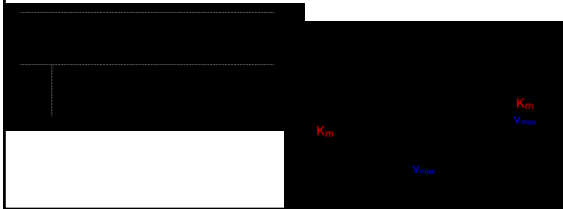

Az enzimkatalízis kinetikája és a Michaelis–Menten-mechanizmus:

- A gyakorlatban szokásos értékelési mód:

- Tapasztalati sebességi egyenlet — Lineweaver–Burk-ábrázolás

$$v = \frac{d[P]}{dt} = \frac{k_2[S][E]}{K_M + [S]} \quad \frac{1}{v} = \frac{1}{k_2[E]} + \frac{K_M}{k_2[E][S]}$$

Az enzimkatalízis kinetikája és a Michaelis–Menten-mechanizmus:

- Összegzés:** mindkét közelítés alkalmazható, csak a K_M ill. K_M állandók „összetétele” más.
- A lassú $S \rightarrow P$ enzimreakciók vizsgálatát ki lehet (ki kell) egészíteni az $E+S \rightleftharpoons ES$ reakció ún. „pre steady state” fázisának kinetikai vizsgálatával (k_1 és k_{-1} meghatározásával) – gyorsreakció-kinetikai módszerekkel (stopped flow, T-jump stb.)
- Az egyedi $S \rightarrow P$ reakciók $[P]-t$ kinetikai görbéje is vizsgálható és értékelhető.
- Az igen változatos, bonyolultabb sztöchiometriájú és kinetikájú enzimreakciókat a biokémia tárgyalja.

50

A hidrogén-halogenidek (g) képződése: HBr

- Nagyon tanulságos a HBr és a többi HX képződés összehasonlítása. Azonos sztöchiometria, de ...

- HBr képződés: mérések: Bodenstein, Lind (1907)
értelmezés: Christiansen, Herzfeld,
- Polányi (1919)
- ma reakciókinetikai iskolapélda

- Sztöchiometria: $H_2 + Br_2 \rightleftharpoons 2 HBr$

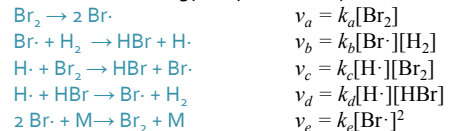
$$\text{Kinetika: } v = \frac{k[H_2][Br_2]^{3/2}}{[Br_2] + k'[HBr]} = \frac{k[H_2][Br_2]^{1/2}}{1 + \frac{k'[HBr]}{[Br_2]}}$$

- Ehhez kellett értelmező mechanizmust találni. Egy bő évtized kellett hozzá!

51

A hidrogén-halogenidek (g) képződése: HBr

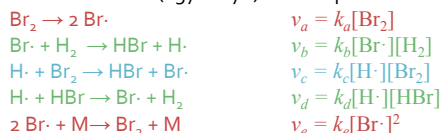
- A mechanizmus: öt (egyirányú) elemi lépés.

52

A hidrogén-halogenidek (g) képződése: HBr

- A mechanizmus: öt (egyirányú) elemi lépés.

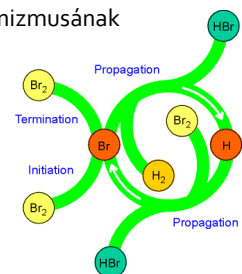
- Vegyük észre: $Br_2 \rightleftharpoons 2 Br \cdot$ reverzibilis
 $Br \cdot + H_2 \rightleftharpoons HBr + H \cdot$ reverzibilis
 $H \cdot + Br_2 \rightarrow HBr + Br \cdot$ irreverzibilis

- Ez **jellegzetes láncreakció**: a reaktív köztitermékek reakciója újabb reaktív köztitermékeket is eredményez és ezek láncot (másként ciklust) alkotnak.

53

A hidrogén-halogenidek (g) képződése: HBr

- A láncreakció mechanizmusának szemléltetése:

- A lánchossz = termékszám / láncindító lépés

54

A hidrogén-halogenidek (g) képződése: HBr

- A reakciólépések osztályozása láncreakciókban:
  - lánccindító: **reaktív köztitermék** (gyök) képződik
  - láncterjedő (láncvivő): 1 gyök → termék + 1 gyök
  - láncelágazó (branching): 1 gyök → több gyök
  - késleltető: termék + gyök → „akármí” + gyök
  - lánczáró (láncletörő): gyök-rekombináció vagy inhibíció (pl. falon, M-mel)
- A reaktív köztitermék (gyakran gyök, R-):
  - párosítatlan elektronja van (paramágneses)
  - igen reaktív: gyorsan elreagál (de van stabilis is!)
  - koncentrációja igen kicsiny és $d[R]/dt \sim 0$
  - gyökfogyóval vagy ESR-rel kimutatható

55

A hidrogén-halogenidek (g) képződése: HBr

- A HBr-képződés kinetikája:

$$\text{Br}_2 \rightarrow 2 \text{Br}\cdot$$

$$\text{Br}\cdot + \text{H}_2 \rightarrow \text{HBr} + \text{H}\cdot$$

$$\text{H}\cdot + \text{Br}_2 \rightarrow \text{HBr} + \text{Br}\cdot$$

$$\text{H}\cdot + \text{HBr} \rightarrow \text{Br}\cdot + \text{H}_2$$

$$2 \text{Br}\cdot + \text{M} \rightarrow \text{Br}_2 + \text{M}$$

$$v_a = k_a[\text{Br}_2]$$

$$v_b = k_b[\text{Br}\cdot][\text{H}_2]$$

$$v_c = k_c[\text{H}\cdot][\text{Br}_2]$$

$$v_d = k_d[\text{H}\cdot][\text{HBr}]$$

$$v_e = k_e[\text{Br}\cdot]^2$$

$$\frac{d[\text{HBr}]/dt = k_b[\text{Br}\cdot][\text{H}_2] + k_c[\text{H}\cdot][\text{Br}_2] - k_d[\text{H}\cdot][\text{HBr}] \quad (\text{termékképződés})$$

$$\frac{d[\text{H}\cdot]/dt = k_b[\text{Br}\cdot][\text{H}_2] - k_c[\text{H}\cdot][\text{Br}_2] - k_d[\text{H}\cdot][\text{HBr}] = 0 \quad (\text{steady-state})$$

$$\frac{d[\text{Br}\cdot]/dt = 2k_a[\text{Br}_2] - k_b[\text{Br}\cdot][\text{H}_2] + k_c[\text{H}\cdot][\text{Br}_2] + k_d[\text{H}\cdot][\text{HBr}] - 2k_e[\text{Br}\cdot]^2 = 0 \quad (\text{steady-state})$$

$$[\text{Br}\cdot] = \left(\frac{k_a[\text{Br}_2]}{k_e} \right)^{1/2} \quad [\text{H}\cdot] = \frac{k_b(k_a/k_e)^{1/2}[\text{H}_2][\text{Br}_2]^{1/2}}{k_c[\text{Br}_2] + k_d[\text{HBr}]}$$

$$\frac{d[\text{HBr}]}{dt} = \frac{2k_b(k_a/k_e)^{1/2}[\text{H}_2][\text{Br}_2]^{3/2}}{[\text{Br}_2] + (k_d/k_c)[\text{HBr}]}$$
- Összevetve ezt a kísérlettel: egyezés

56

A hidrogén-halogenidek (g) képződése: HI

- Sztöchiometria: $\text{H}_2 + \text{I}_2 \rightleftharpoons 2 \text{HI}$
- Kinetika: $v = k_2[\text{H}_2][\text{I}_2] - k_{-2}[\text{HI}]^2$
- Mechanizmus:
  - ha a $\text{H}_2 + \text{I}_2 \rightleftharpoons 2 \text{HI}$ elemi reakció, akkor a kinetikai tömeghatás törvényéből: $v = k_2[\text{H}_2][\text{I}_2] - k_{-2}[\text{HI}]^2$
    - ez megegyezik a tapasztalati sebességi egyenlettel.
    - Megjegyzés: a $\text{H}_2 + \text{I}_2 \rightarrow 2 \text{HI}$ reakció az **ütközési elmélet kialakulásában fontos szerepet játszott.**

57

A hidrogén-halogenidek (g) képződése: HI

- Sztöchiometria: $\text{H}_2 + \text{I}_2 \rightleftharpoons 2 \text{HI}$
- Kinetika: $v = k_2[\text{H}_2][\text{I}_2] - k_{-2}[\text{HI}]^2$
- Mechanizmus:
  - lehet láncreakció. A mechanizmus lépései:

$$\text{I}_2 \rightleftharpoons 2 \text{I}\cdot$$

$$\text{I}\cdot + \text{H}_2 \rightleftharpoons \text{HI} + \text{H}\cdot \quad \frac{d[\text{I}\cdot]}{dt} = \dots = 0, \quad \frac{d[\text{H}\cdot]}{dt} = \dots = 0$$

$$\text{H}\cdot + \text{I}_2 \rightleftharpoons \text{HI} + \text{I}\cdot$$

$$\frac{d[\text{HI}]}{dt} = k_2[\text{I}\cdot][\text{H}_2] - k_{-2}[\text{HI}][\text{I}\cdot] + k_{31}[\text{H}\cdot][\text{I}_2] - k_{32}[\text{HI}][\text{I}\cdot]$$
    - Egyszerűsítések után: $v = k_{\text{exp}}[\text{H}_2][\text{I}_2]$
  - Mindkét mechanizmus érvényesül – a T-től függően változó arányban (hőmérséklet hatása a I_2 disszociációjára).

58

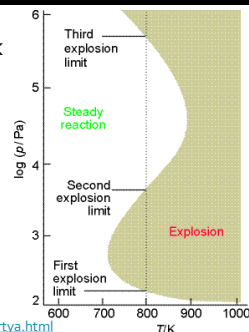
Elágazó láncreakciók: robbanások

- A robbanás (explózió): gyors, nagy nyomásnövekedést (lökéshullámot + detonációt) okozó exoterm reakció.
- Két típusa van:
  - Termikus robbanás: a T_i emiatt k és v hirtelen megnő
  - Lánicrobbanás: elágazó láncreakciókban
- A láng: álló explózió (reakció terjedési sebessége = anyagutánpótlás)
- Kinetikai tapasztalat egy konkrét rendszerben:

$$2 \text{H}_2(\text{g}) + \text{O}_2(\text{g}) \rightarrow 2 \text{H}_2\text{O}(\text{g})$$

59

Elágazó láncreakciók: robbanások

- Robbanási határok összesítése:
  - alsó (1.),
  - felső (2.) és
  - termikus (3.) robbanási határ.

<http://garfield.chem.elte.hu/Turanji/gyertva.html>

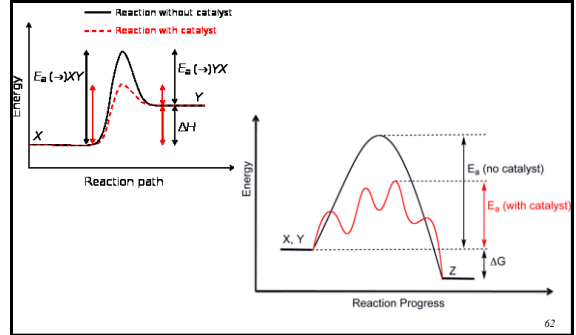
60

Katalízis, autokatalízis és oszcilláció

- A katalízis sajátosságai, jellemzése (formálkinetika):
  - a katalizátor úgy gyorsítja a reakciót, hogy reagál és visszaképződik (ez több, mintha csak „jelen lenne”),
  - a katalizátor a sztöchiometriai egyenlet jobb és bal oldalán is megjelenik, azaz nem fogy el, részrendje nagyobb, mint ami a sztöchiometriai egyenletből következik,
  - a katalizátor új reakcióutat nyit meg: a katalizált folyamat E_a -ja kisebb, mint a nem katalizált folyamaté,
  - a katalizátor nem befolyásolja az egyensúlyt (termodinamikailag semleges), azaz az oda- és a visszareakciót egyformán gyorsítja.

61

Katalízis, autokatalízis és oszcilláció

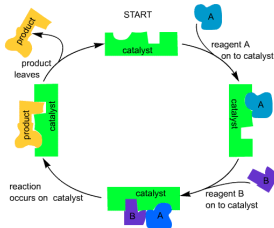
62

Katalízis, autokatalízis és oszcilláció

- Sztöchiometriai séma: $A + \{B\} + K \rightarrow P + Q + K$

Kinetika:

$$v_0 = k_0[A]_0 + k_k[A]_0[K]_0$$

- Természetesen sokkal bonyolultabb esetek is vannak. (Kémiai szempontból még visszatérünk a katalízisre.)

63

Katalízis, autokatalízis és oszcilláció

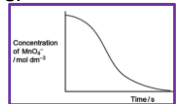
- Autokatalízis (formálkinetikai szempontból):

Sztöchiometria: $A \rightarrow P$

Kinetika: $v = k_0[A] + k_{ak}[A][P]$

- Jellegzetes autokatalitikus görbe:

- S-alak
- indukciós periódus
- inflexiós pont: itt van a v_{max}

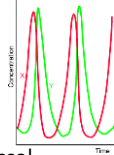
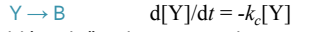
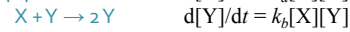
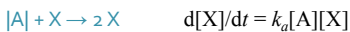
- Pl.: MnO_4^- + oxalát (Mn^{2+} katalizálja)
- <https://www.youtube.com/watch?v=iJiy38sExPE>
- Soai-reakció (királis autokatalízis)

64

Katalízis, autokatalízis és oszcilláció

- Az autokatalízis a kémiai oszcilláció alapja.

A Lotka–Volterra-mechanizmus:

- Megoldás: elsősorban numerikus integrálással.
- Csak az X és Y köztitermék koncentrációja oszcillál (A és B nem!)
- A Lotka–Volterra-modell szerint a rendszer *steady state* állapotban van, de **nincs egyensúlyban**. Ez nem a $d[X]/dt = 0$ típusú *steady state* közelítés!

<https://www.youtube.com/watch?v=WasYuiOk5xO>

65

REAKCIÓKINETIKA ÉS REAKCIÓMECHANIZMUSOKTANA

A reakciókinetika tárgyalásának szintjei:

- FORMÁLIS REAKCIÓKINETIKA
makroszkópikus szint – matematikai leírás
- REAKCIÓMECHANIZMUSOKTANA
molekuláris – értelmező szint (mechanizmusok)
- A REAKCIÓSEBESSÉG ELMÉLETEI
Arrhenius-, ütközési- és aktivált komplex elmélet

66

III. A REAKCIÓSEBESSÉG (A REAKCIÓSEBESSÉGI EGYÜTTHATÓ) ELMÉLETEI

- Alap: a k hőmérsékletfüggése
- Arrhenius-elmélet** (Arrhenius, 189X)

$$k = A \cdot e^{-E_a/RT}$$

- Ütközési elmélet** (Arrhenius, McLewis, 1918)

$$k = p \cdot Z \cdot e^{-E_a/RT} = p \cdot \sigma \cdot \left(\frac{8k_B T}{\pi \mu} \right)^{1/2} N_A e^{-E_a/RT}$$

- ütközések, sztérikus faktor, reaktív ütközések, szigonymechanizmus (főleg gázfázisú reakciókra)

III. A REAKCIÓSEBESSÉG (A REAKCIÓSEBESSÉGI EGYÜTTHATÓ) ELMÉLETEI

- Aktivált komplex elmélet** (Eyring, Polányi, 193X), általános, **folyadékfázisra** is alkalmazható

$$k = k^\ddagger \cdot K^\ddagger = \kappa \cdot \frac{k_B T}{h} \cdot \bar{K}^\ddagger = \kappa \cdot \frac{k_B T}{h} \cdot e^{\Delta S^\ddagger/R} \cdot e^{-\Delta H^\ddagger/RT}$$

- termodinamikai tárgyalásmód (aktiválási entrópia, entalpia, szabadenergia)
- kvantummechanikai tárgyalás (potenciálfelületek, trajektóriák)
- statisztikus mechanikai tárgyalásmód
- A három elmélet ma a kémikusok gondolkodásmódjában egyfajta szintézisben együtt él!

A sebességi együttható hőmérsékletfüggése

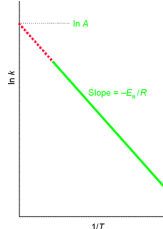
- Általános** (de nem kizárólagos) **tapasztalat**: T növelésével a v nő (függetlenül a reakció exoterm vagy endoterm jellegétől).

- Termosztálás jelentősége!!!

- Félkvantitatív tapasztalat**: 10 fokonként 2-3x

- Kvantitatív tapasztalat**: k exponenciális T -függése:

- $k = A \exp(-B/T)$.
- Logaritmálva: $\ln k = \ln A - B/T$

A sebességi együttható hőmérsékletfüggése

- Az **Arrhenius-ábrázolás** rendszerint egyenest ad:

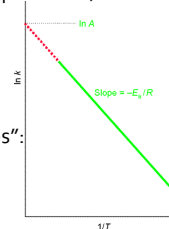
- meredekség: $-E_a/R$

- tengelymetszet (mindig csak extrapolálással): $\ln A$

- A : preexponenciális tényező (Későbbi értelmezésben: ütközési konstans)

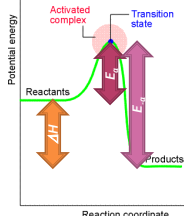
- Néha előfordul:

- elgörbülő vagy megtörő „egyenes”: ez **összetett reakcióra** utal;
- negatív T -függés: **exoterm előegyensúly** van.

Arrhenius-elmélet:

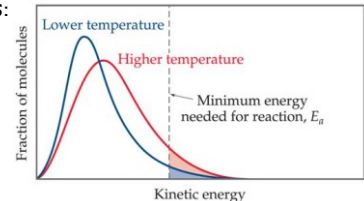
- Bevezeti az E_a aktiválási energia fogalmát: a reakciót eredményező reaktánsok többletenergiaja.
- Az A preexponenciális tényezőt még nem értelmezi.
- A $k = A e^{-B/T}$ tapasztalati egyenletben $B = E_a/R$

- Az E_a hasznos a mellékelt ábra szerinti energiaviszonyok értelmezéséhez.

Arrhenius-elmélet:

- Az értelmezés hátttere a **Maxwell-Boltzmann-féle energiaeloszlás**:

- A magasabb T_2 hőmérsékleten több részecskének van az E_a aktiválási energiánál nagyobb kinetikus energiája.

Arrhenius-elmélet:

- **Az elméletek célja:** a modelltől a kísérleti összefüggést levezetni, és a mért paramétereket visszavezetni elemi tulajdonságokra, majd ennek alapján a mért értékeket az utóbbiakból kiszámítani.
- Az E_a egyedi, csak mérésből adódó reakcióparaméter maradt, amit nem tudtak (akkor) semmire visszavezetni, nem tudtak sehonnán kiszámolni.
- Az A-ra Arrhenius akkor még nem adott értelmezést.
- **Jelentősége:** Arrhenius ezzel elindította a sebességi elméletek kifejlődését. (Nobel-díjat az elektrolitot disszociáció elméletéért kapott.) Az alap gondolatot ma is érvényesnek tartjuk és használjuk.

Az ütközési elmélet (reakciók gázfázisban):

- (ma kissé másként fogalmazzunk, mint eredetileg tették)
- Az $A + B \rightarrow P$ reakcióra $v = k_2[A][B]$
- **Alapgondolat:** a reakciósebesség egy ütközési (z_{AB}) és egy valószínűségi (f) faktor szorzata: $\frac{dN_A}{dt} = -z_{AB} \cdot f$
- Az f valószínűségi faktor a Boltzmann-faktor (**energia-faktor**): $f = e^{-E_a/RT}$
- A z_{AB} ütközési faktor a gázok statisztikus modelljéből számítható **ütközési szám**:

$$z_{AB} = \sigma \left(\frac{8k_B T}{\pi \mu} \right)^{1/2} N_A^2 [A][B]$$

Az ütközési elmélet (reakciók gázfázisban):

- Ennek alapján a reakciósebességi egyenlet:

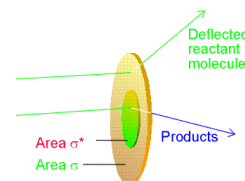
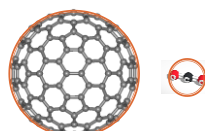
$$\frac{d[A]}{dt} = \sigma \left(\frac{8k_B T}{\pi \mu} \right)^{1/2} N_A e^{-E_a/RT} [A][B]$$

- A-t értelmezték (visszavezették egyedi molekuláris paraméterekre), de az E_a maradt mért értéknek.
- Az első számítások a $2HI \rightarrow H_2 + I_2$ reakcióra igen jó eredményt adtak. Más reakciókban jelentős eltérések is adódtak. Ilyenkor szokásos eljárás: az alapelveket megtartjuk és korrekciókat vezetünk be. Itt:
  - μ (redukált tömeg) jól definiált érték, nem korrigálható,
  - a σ (ütközési hatáskeresztmetszet) már rugalmasabb adat, néhányszor tíz %-os módosítás értelmezhető.

Az ütközési elmélet (reakciók gázfázisban):

- a σ (ütközési hatáskeresztmetszet) már rugalmasabb adat, néhányszor tíz %-os módosítás értelmezhető:
- Magyarázatként adódik a **P sztérikus faktor** gondolata: $1 - 10^{-3}$ (10^{-4}) még elfogadható.
- Ezek szorzata a σ^* **reaktív hatáskeresztmetszet**:

$$\sigma^* = P \cdot \sigma$$

(reakciók oldatfázisban):

- Az oldatfázisban jellegzetes, sajátos környezeti és mozgásvizonyok érvényesülnek, bár:
  - 0,02 M oldatban az átlagos reaktánstávolság $\sim 10 \cdot d_A$
  - 1 atm gázban az átlagos szabad úthossz $\sim 10 \cdot d_A$
- formálkinetikailag viszont nincs különbség.
- A reakcióhoz oldatban is a reaktánsok találkozása és átalakulása szükséges:
  - a találkozás itt diffúzió révén jön létre,
  - a reakcióhoz (általában) itt is energiatöbblet kell.

(reakciók oldatfázisban):

- Az elemi reakció történetek alapján oldatban:
  - **diffúziógátolt** és $E_a \sim 0$
  - **energiagátolt** reakciók vannak. $E_a \gg 0$

(reakciók oldatfázisban):

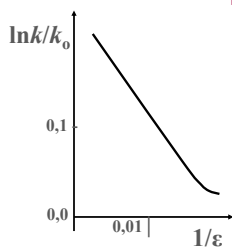
- A **diffúziógátolt** bimolekulás elemi reakció sebességi együtthatója a diffúziós modell alapján számítható.
- Vázlata: az A molekulák állnak, a B-k diffundálnak. A J anyagáram az A körüli $4\pi r^2$ felületen:
 $J = 4\pi r^2 J$, ahol J a fluxus Fick I. törvényéből, így:
 $J = 4\pi r^2 D_B d[B]/dr$
- Ezt integrálva, az R^* kritikus sugarat, valamint a $D = D_A + D_B$ -t bevezetve (az A molekula diffúzióját is figyelembe véve):

$$k_d = 4\pi R^* D N_A$$

(reakciók oldatfázisban):

- Az **energiagátolt** reakciókban – a reakciók döntő hányadában – a kémiai aktiválás a sebességmeghatározó. Ekkor a k sebességi együtthatóban megjelenik az exponenciális E_a tag, és így már nem a diffúzió határozza meg a sebességet (sok találkozás van, de jóval kevesebb reakció).
  - A k bimolekulás sebességi együtthatónak elvi minimuma nincs.
  - A gyakorlatban nagyon lassú reakciókat már nem alkalmaznak, ezért nem is mérik. Gyorsítás: T , c és katalizátor segítségével.
- Továbbra is megoldatlan az E_a elemi számítása.
- Ehhez is kiindulás az oldatreakciók néhány vonása:

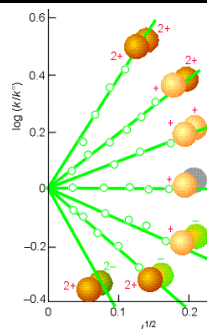
(reakciók oldatfázisban):

- Az **oldószer permittivitásának** hatása:
  - ionok (dipólusok) reakcióiban érvényesül,
  - az elektrosztatikus kölcsönhatást módosítja.

$$\ln k = \ln k_0 - \frac{z_A z_B e^2}{\epsilon d_{AB} k_B T}$$

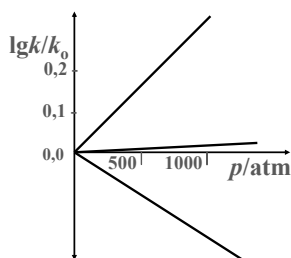
(reakciók oldatfázisban):

- Az **ionerősség** hatása a k -ra oldatokban:
  - ionreakciónál elkerülhetetlen: maguk a reakciók ionerősséget hoznak létre.

$$\lg k = \lg k_0 + 1,02 z_A z_B I^{1/2}$$

(reakciók oldatfázisban):

- A **nyomás** hatása a k -ra oldatokban:
  - $10^2 - 10^3$ atm-nál nagyobb nyomásnak van jól mérhető hatása.
  - A kísérleti tapasztalat:

$$\ln k = \ln k_0 - (\Delta V^\ddagger / RT) p$$

Az aktivált komplex^{#‡} elmélete:

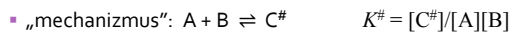
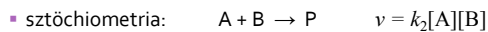
- Nem az ütközések leírásából indul ki, hanem a reaktánsok között kialakuló kölcsönhatásból: a reaktánsok elsődleges kölcsönhatásakor egy olyan energiadús „**aktivált komplex**” alakul ki, ami **egyensúlyként** leírható kölcsönhatásban van a reaktánsokkal – azzal együtt, hogy ez igen gyorsan továbbalakul termék(ek)ké, tehát igen rövid életű átmeneti képződmény (**transition state**).
  - $\text{CH}_3\text{I} + \text{OH}^- \rightleftharpoons [\text{HO}-\text{CH}_3-\text{I}]^\ddagger \rightarrow \text{CH}_3\text{OH} + \text{I}^-$
  - $\text{CH}_3\text{OH} + \text{I}^- \rightleftharpoons [\text{HO}-\text{CH}_3-\text{I}]^\ddagger \rightarrow \text{CH}_3\text{I} + \text{OH}^-$

Az aktivált komplex^{#‡} elmélete:

- Minden elemi reakciónak külön egyedi aktivált komplexe van!
- A visszafelé folyamat (mindig van!) ugyanazon az aktivált komplexen keresztül játszódik le.
- Összetett reakcióban minden elemi lépésnek más és más az aktivált komplexe.
- Az aktivált komplex a sebességi egyenletben szereplő reaktánsokból alakul ki: ezek határozzák meg az összetételét.
- Az aktivált komplexben az oldószer is részt vesz/vehet, de erről kevés információnk van.
- Az aktivált komplex geometriája külön érdekes kérdés.

Az aktivált komplex^{#‡} elmélete:

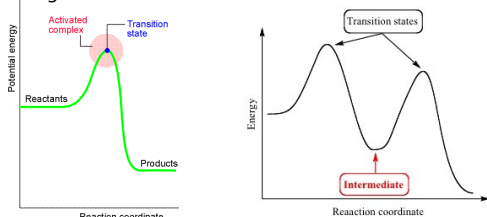
- **Alapgondolat:** Az A + B reaktánsok elemi reakciójában a

$d[P]/dt = k^\ddagger [C^\ddagger] = k^\ddagger K^\ddagger [A][B]$, ahol $k_2 = k^\ddagger K^\ddagger$

Az aktivált komplex^{#‡} elmélete:

- A reakciókoordináta mentén az **aktivált komplex** (relatív) energiamaximumon van, a „könnyen” kimutatható *steady state* vagy *előegyensúlyi köztitermék(ek)* pedig relatív energiaminimumban.

Az aktivált komplex^{#‡} elmélete: termodinamikai kezelésmód

- Ha az aktivált komplexet egyensúlyként írjuk fel, úgy a termodinamikai formalizmus alkalmazható:

▪ $(\Delta G = -RT \ln K$, azaz $K = e^{-\Delta G / RT}$)

▪ Ebben az esetben: $K^\ddagger = \frac{RT}{p^0} \times K$

▪ $\Delta^\ddagger G = -RT \ln K = -RT \ln(p^0/RT)K^\ddagger$.

- Ennek felhasználásával a k_2 sebességi együttható:

$$k_2 = k^\ddagger K^\ddagger = \frac{k_B T}{h} \cdot \frac{RT}{p^0} \cdot e^{-\Delta^\ddagger G / RT}$$

Az aktivált komplex^{#‡} elmélete: termodinamikai kezelésmód

- Mivel a $\Delta^\ddagger G = \Delta^\ddagger H - T\Delta^\ddagger S$ is felírható:

$$k_2 = \frac{k_B T}{h} \cdot \frac{RT}{p^0} \cdot e^{\Delta^\ddagger S / R} \cdot e^{-\Delta^\ddagger H / RT} \quad \Delta^\ddagger G: \text{aktiválási szabadentalpia}$$

$\Delta^\ddagger H$: aktiválási entalpia

$\Delta^\ddagger S$: aktiválási entrópia

$$k_2 = B \cdot e^{\Delta^\ddagger S / R} \cdot e^{-\Delta^\ddagger H / RT}$$

- Ezek egy mólyi aktivált komplexhez rendelt termodinamikai mennyiségek.

Az aktivált komplex^{#‡} elmélete:

- Az aktivált komplex kísérletes kimutatása
  - Sokáig $C^\ddagger$ csak racionális feltételezés volt. Rövid élettartama (10^{-15} s, femtoszekundum, fs) miatt kísérletesen nem tudták kimutatni.
  - Kimutatása – néhány egyszerű gázfázisú reakcióban – az utóbbi évek nagy sikere. Zewail (1999, Nobel-díj).

